

**ВПЛИВ БЛАГОДІЙНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТА ВОЛОДИМИРА
XVI–XVIII ст.**

Важливу роль у формуванні культурно-освітнього рівня населення міст України у період їх входження до складу Речі Посполитої відіграла благодійницька діяльність численних фундаторів і меценатів. Вони брали досить активну участь у суспільно-релігійному житті міст, зокрема й міста Володимира. За їх підтримки суспільно-політичне та культурне життя у місті наповнювалося новим змістом, розширювало свої функції щодо церковного будівництва та розвитку освітніх закладів.

Ключові слова: культурно-освітній рівень населення, православні освітні установи, фундатори, меценати, благодійницька діяльність, заповіт.

Політична ситуація, що склалася на Волині наприкінці XVI – початку XVII ст., значною мірою відобразилася й на формуванні культурно-освітнього рівня населення. Розвиток освіти у зазначений період базувався на досягненнях шкільництва попередніх часів. Православні школи на Волині існували починаючи з XIII ст. Однак після переходу частини українських земель під владу Польщі та через відсутність власної держави, православні освітні установи все більше занедбувалися. Відповідно освіта, зокрема й Волині, наповнилась новим змістом, розширила свої функції в суспільно-політичному та культурному житті того часу.

Важливу роль у формуванні культурно-освітнього рівня населення Володимира відігравали церкви та школи при них. Їх будівництвом та розвитком опікувалися численні фундатори та меценати, які брали досить активну участь у суспільно-релігійному житті міста. Вони користувалися пошаною, їх імена вносилися у пом'яники. Загалом, благодійництво на користь церковного будівництва та розвитку освітніх закладів при них в усі часи вважалося почесним виявом християнського благочестя.

З історичної літератури відомо, що у Володимирі при єпископській кафедрі існувала православна школа, відкрита, ймовірно, після 992 р., коли тут була створена єпархія. Спираючись на певні джерела, що не дійшли до нашого часу, відомо, що начебто в 1097 р. літописець Нестор приїздив до Володимира «смотрения ради училищ и наставления учителей» [14]. Архітектор і мистецтвознавець С. Бокало робить

припущення, що духовне училище було на території, яка має назву «Замочок», поблизу Успенського собору, побудованого князем Мстиславом Ізяславичем у 1156–1160 роках [2, с. 7].

Упродовж другої половини XV – першої половини XVI ст. в Україні співіснували традиційна православна освіта та нечисленні школи західного типу. Назва «школа» щодо православних освітніх закладів зустрічається в джерелах починаючи з другої половини XVI століття. Ймовірно, на той час вони вже засвоїли деякі загальноєвропейські організаційні форми. Також очевидно, що процес такого засвоєння розпочався значно раніше від першої згадки про це [9, с. 382–383].

Стосовно міста Володимира нас цікавить, передусім, Заповіт Володимирського городничого Василя Загоровського, написаний ним перед смертю в кримсько-татарському полоні 11 липня 1577 року. Цей волинський шляхтич – людина високоосвічена, згадував школу при церкві Іллі, яка, можливо, функціонувала вже в першій половині XVI століття.

Будучи патроном Іллінської церкви міста Володимира, яка знаходилася в урочищі Завалля, Василь Загоровський заснував при ній школу. З тексту Заповіту з'ясовується, що тодішній власник Завалля записав частину прибутків з млина на утримання вчителя-дяка, котрий мав здійснювати початкове навчання дітей в «білій ізбі», тобто мурованій хаті. Своїм малолітнім синам – Василю та Максиму, Загоровський заповідав учитися по-руськи в церкві св. Іллі в дяка «ученого й цнотливого», за працю якому була покладена плата: чотири копи грошей [7, с. 73–74, 82].

Рівень школи, як уже зазначалось, не перевищував початкового, тобто результатом навчання було здобуття елементарної писемності та внаслідок цього – можливості займатися самоосвітою або ж продовжувати навчання в університетах Центральної та Західної Європи. Однак, як довго функціонувала ця школа сьогодні з упевненістю сказати важко.

Школа на території єпископського подвір'я при Успенському соборі у Володимирі носила православний характер до 1586 р., а вчителем у ній був соборний священник. Тодішній духовний владика Феодосій Лазовський за наполяганням Володимирського старости князя Костянтина Острозького, який був відомим опікуном українського шкільництва, вирішив розширити школу. З цією метою в 1588 р. Феодосій Лазовський установив для школи окрему фундацію. У своєму заповіті владика призначив для освітнього закладу «ізбу муровану в замочку єпископському, а другу – ізбу дерев'яну – для помешкання бакалярям», тобто вчителям. При цьому в школі працювали два викладачі, з яких один навчав «по-грецькому», а другий – «по-слов'янськи» [11, с. 235–237]. Гроші на її утримання збиралися з людей, які проживали в навколишніх селах і були

підданими єпископії та соборної церкви. Отже, єпископ бажав перетворити свою школу в академію на зразок Острозької. Проте, цим намірам здійснитися не судилося – невдовзі розпочалася боротьба між православними та уніатами, школа занепала.

Соціально-економічна та політична ситуація, в якій місто опинилося в другій половині XVI, особливо з 1596 р., коли була прийнята Берестейська унія й частина українських земель опинилася під владою Польщі мала значний вплив на рівень освіти у Володимирі. Уряд Речі Посполитої, католицька церква проводили політику колонізації й окатоличення українського населення.

Нового розвитку володимирська школа набула за уніатських єпископів. Так, Іпатій Потій, будучи ще православним владикою – єпископ Володимирський (одночасно митрополит Київський), добре розумів необхідність розвитку освіти. Для цього він вживав активні заходи, спрямовані на підтримку учбових закладів для духовенства та мирян. У 1595 р. Іпатій Потій випросив у польського короля привілей, за яким усі прибутки від маєтків Спаського монастиря у Володимирі та його земель мали йти на утримання школи та церковного проповідника [12, с. 210].

У 1608 р. Іпатій Потій склав фундацію для підтримки матеріального становища володимирської школи. Згідно з цим документом вона отримала власність володимирських єпископів – маєток Русовичі [6, с. 136].

Ставши уніатом, Іпатій Потій у 1609 р. виділив 2 500 злотих капіталу на розвиток школи при кафедральному соборі у Володимирі. Ця сума щорічно давала 10% прибутку в розмірі 250 злотих. З них на зарплату вчителям виділялося 200 злотих, на інші видатки школи – 50 злотих [13, с. 389].

М. Довбищенко зазначає, що школу у Володимирі очолював Федір Мелешко (майбутній єпископ Холмський). Він близько 1620 р. склав заповіт, в якому розпорядився передати їй після своєї смерті книги богословського змісту [5, с. 305–306]. На думку вченого, завдяки, значною мірою, благодійним заходам Іпатія Потія, місто Володимир перетворилося на головний центр уніатського шкільництва на Волині. Тут в різні часи викладали, Прокопій Хмелевський (майбутній єпископ Перемиський) та Павло Гроновський (колишній викладач братської школи в Луцьку). І хоча у зазначений час Володимирська школа не досягла рівня колегіуму, в ній все ж отримала початкову освіту певна кількість міщан і незаможних шляхтичів, вихованих в унійному дусі [5, с. 268].

О. Левицький вказує, що наступник владики Потія на Володимирській кафедрі – єпископ Іоаким Мороховський значно покращив становище володимирської школи, перетворивши її на заклад, що наближався до єзуїтських. У судових актах за 1616 р. згадується «ректор школи католицької» отець Теодор Мелешкович, соборний диякон,

який у 1626 р. став єпископом Холмським [10, с. 77]. На утримання закладу в 1631 р. єпископ виділив на благодійницькі цілі значну на той час суму – 600 злотих [6, 628]. Школа й надалі розміщалася при Успенському соборі, тому її називали кафедральною. Навчальна програма в ній передбачала вивчення грецької мови, але домінуючою мовою в подальшому ставала латинська, як і у всіх подібних закладах Європи. Школярі стали називатися студентами, а їх навчання було організоване за порядками та звичаями езуїтських і німецьких шкіл.

На думку, С. Депо, найвищого розвитку володимирська школа досягла наприкінці XVII – початку XVIII століття. У той час уніатський єпископ Бенедикт Корсак-Глинський (1667–1678 рр.), поселивши у Володимирі монахів-василіан, передав школу в їх розпорядження, а потім подарував їй 8 400 злотих. Його наступник Лев Зеленський (1678–1708 рр.) додав до цієї суми ще 10 тисяч злотих [4, с. 228].

Володимирською школою опікувався й король Август III, який у 1746 р. видав для неї привілей, за яким отцям-василіанам дозволялося відкрити у Володимирі власну школу. Натомість, як зазначає О. Левицький, заборонялося іншому духовенству влаштовувати школи як у самому Володимирі, так і в його околицях. Цей привілей у 1768 р. був підтверджений королем Станіславом-Августом [10, с. 81–82].

У нових умовах школа була перетворена в колегіум, який за статусом рівнявся середньому навчальному закладу. Керував навчальним процесом у володимирському колегіумі ректор. Зазвичай цю найвищу посаду завжди обіймала особа духовного звання, переважно настоятелі монастирів. Відомі імена ректорів: доктора богослов'я Маркіяна Кульчицького (1695 р.), який був ігуменом Зимненського монастиря, Януарія Огуркевича (1708 р.), що був архімандритом Дерманського монастиря на Рівненщині та Порфирія Важинського (1768 р.), котрий був Холмським єпископом [3, с. 8–9].

Володимирський колегіум був одним із найбільших в Україні. В різні роки він нараховував близько 300-400 і, навіть, 600 учнів. Переважну більшість вихованців становили сини шляхти й уніатського духовенства, яких виховували в католицькому дусі. Однак, студенти колегіуму не вирізнялись вишуканими манерами й вихованістю. Вони були справжньою загрозою для мирних жителів, які постійно потерпали від них.

Великий вплив на розвиток володимирського колегіуму мало заснування в 1773 р. у Польщі окремої шкільної комісії (міністерства) для керування усіма навчальними закладами, у тому числі й тими, що належали монашеським орденам. Володимирський колегіум став називатися підокружним училищем.

У 1786 р., через 200 років після створення школи, вона була перенесена із замочку до будинків скасованого монастиря єзуїтів і розмішувалась при церкві Різдва Христового. Комісія призначила на утримання школи 2 000 злотих [1].

Про розвиток володимирської школи в цей період свідчить і той факт, що в 1787 р. її відвідав король Станіслав Понятовський, пожалувавши досить важливий та прибутковий привілей – право монополії на утримання аптек [14, с. 874–875].

О. Левицький пише, що оскільки освіта у Володимирі піддавалася серйозному польському впливові, то й викладання у школі велося лише польською мовою. Вся навчально-виховна робота була спрямована на виховання католиків. У 1787 р. знову була проведена ревізія школи. Візитатор звернув увагу на те, що в школі учні студіюють різні іноземні мови, окрім російської. Вже в 1788 р. ректор виправив цей недолік, призначивши василіана Журавського для викладання рідної мови [10, с. 86].

Після 1795 р. школа стала повітовою й перейменована у п'ятикласне училище. З 1803 р. воно перейшло у підпорядкування Віленського навчального округу та під керівництво відомого колонізатора Тадеуша Чацького. Як і у попередні десятиліття викладання велося лише польською мовою, оскільки більшість учнів були католиками, тому вони мали сильний вплив на дітей, які походили з православних сімей. Польський заколот 1831 р. поклав кінець існування василіанського училища [3, с. 8–9].

Як бачимо, вивчення різноманітних джерел дозволяє стверджувати, що тривале існування школи у Володимирі мало велике значення для поширення та організації освіти його мешканців. Велику роль у зміцненні матеріального становища, розбудови, утримання школи відігравали меценати, благодійницька діяльність яких була надзвичайно високою. Це значною мірою вплинуло на формування культурно-освітнього рівня населення міста Володимира XVI–XVIII століть.

Література та джерела

1. Акты обследования базилианского Владимирского монастыря и уездных школ 1819 г. Центральный державный историчный архив Украины в м. Києві, ф. 2074 Владимирский монастырь, оп. 1, спр. 77, арк. 1.
2. Бокало С. С. Історія міста Володимира X–XIII ст. Архів Львівської Комплексної архітектурно-реставраційної майстерні – В-281. Львів, 1983. 42 с.
3. Давні українські школи у Володимирі Волинським. Звідомлення управи української народної школи ім. Т. Шевченка у Володимирі Волинським за 1916/1917 рік. Володимир-Волинський, 1917. С. 8–9.

4. Дєпо С. Владимир-Волынская епархия и её история (992–1920 г.). Загорск, 1973. 236 с. (рукопис, власність автора).
5. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
6. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. *Пам'ятки : Археогр. щорічник*. Т. 3 : Архів української церкви. Вип. 1. / Держкомархів України. УДНДІАСД ; Вищ. ін-т реліг. наук ім. св. Фоми Аквінського ; Упоряд. М. В. Довбищенко. К., 2001. С. 136.
7. Духовное завещание Василия Загоровского Кастеляна Брацлавского. Наставление детям и правила для их воспитания; распоряжение об устройстве церквей, госпиталей и школы. 11 июля 1577 г. Архив Юго-Западной Руси. Ч. I. Т. I. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / Под ред. Н. Д. Иванишева. К. : Университетская типография, 1859. 641 с. № 16.
8. Духовное завещание епископа Владимирского Иоакима Мороховского с подробным перечнем и распределением остающегося по его смерти имущества. 3 февраля 1631 г. Архив Юго-Западной Руси. Ч. I. Т. VI. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. 1120 с. № ССLIII.
9. Історія української культури XIII – першої половини XVII ст. Т. 2. К. : Наукова думка, 2001.
10. Левицкий О. И. Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII в. кн. Мстиславом Изяславичем. К. : Тип. С. В. Кульженко, Ново-Елисавет. ул., соб. д., 1892. 132 с.
11. Лист епископа Владимирского Феодосия и всего духовенства соборной церкви Владимирской о мерах, принятых, по предложению князя Константина Острожского, для благоустройства Владимирской соборной церкви и для учреждения при ней училища. 25 июля 1588 г. Архив Юго-Западной Руси. Ч. I. Т. I. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / Под ред. Н. Д. Иванишева. К. : Университетская типография, 1859. 641 с. № 55.
12. Лист епископа Ипатия Потия об учреждении капитулы при соборной Владимирской церкви по католическому образцу, с назначением входящих в состав её лиц и с определением их прав и обязанностей. Запись той же капитулы в пользование монастыря во Владимире св. Спаса с принадлежащими ему сёлами, землями и крестьянами. Королевское подтверждение листа Потия. 20 февраля 1598 г. Архив Юго-Западной Руси. Ч. I. Т. VI. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной

Руси (1372–1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. 1120 с. № LXXXIV.

13. Фундуш митрополита Ипатия Потия на основание школы при церкви соборной Успения Богородицы в г. Владимире. 19 апреля 1609 г. Архив Юго-Западной Руси. Ч. I. Т. VI. Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. 1120 с. № CLII.

14. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa : Nakład i druk St. Orgelbranda, 1845. Т. 2, р. 2. Lustracja 1789 roku. S. 874–875.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПЕТРОВИЧ ВАЛЕНТИНА ВАСИЛІВНА

Кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи
Волинського національного університету імені Лесі Українки.

43005 м. Луцьк, вул. Гулака-Артемівського, 25-а, кв. 22.

Тел. дом. 23-42-82, роб. 23-42-88